

László Szüts

GARNIZOANA DIN BOR¹

Capitol IV

Traducere din maghiară de **Paul Daszkal**

Tehnoredactare de Andrei Gancz

*În memoria tatălui meu, **Bernat Daszkal**,
deportat în lagărul de muncă forțată la Bor,*

Paul Daszkal

Printre pregătirile de dimineață și agitațiile marșului de ieșire din tabără nu au reînviat planurile de evadare din seara precedentă. Munca grea de afară, foamea, grijile și în special noile posibilități incitante ne-au acaparat tuturor atenția.

Tot mai des se găseau băieți care făceau rost de dinari. Am început să-i urmărim și firele duceau la muncitorii de interior, cei din tabără. Se găseau printre ei câțiva care, în schimbul pengheilor dădeau dinari. Pentru un pengheu 20 de dinari. Nu ne venea să credem. Dublul cursului oficial! Ce putea fi în spatele acestui lucru? Nu cumva e o înșelătorie? Oare nu vor ca astfel să scoată la suprafață pengheii ascunși, pentru ca ulterior să dea brusc lovitura?

Nu era înșelătorie. Dintre cei din tabără, câțiva într-adevăr schimbaseră bani. I-am văzut pe câțiva, la orele serii, îndepărtându-se cu câte un gardian pentru o convorbire confidențială.

S-a înviorat tabăra. Au pornit afacerile. Unii vindeau țigări, alții tutun, hârtie de țigări, și într-o bună zi a ajuns în tabără și câte o legătură de ceapă roșie, ardei, roșii, numai mâncare princiară! Toți se străduiau să facă rost de dinari. Cine nu avea penghei, avea un ceas de mână, ori un pantalon în plus. Totuna, gardienii nu erau mofturoși, cumpărau de la noi orice avea cât de cât vreo valoare. Alimentele le aduceau în tabără țărani sârbi. Până noi eram la muncă, cei de la muncile de interior le cumpărau și seara ni le revindeau nouă. Aștia își câștigau cele de trebuință. De gardieni nu trebuia să ne temem. E adevărat că se întâmpla, sporadic, să-și vâre câte unul în buzunar vreun ceas de mână fără contraserviciu, mai ales atunci când era mai băut ca de obicei, dar în general schimbau „cinsti”, căci știau că doar așa puteau conta pe continuitatea afacerii.

¹ Traducerea cărții lui Szüts László, *Bori Garnizon*, Renaissance Kiadó, 1945

Astfel deci s-a făcut lumină privitor la perchezițiile sumare și tratate superficial la hippis. Pentru un pengheu, așa cum am aflat mai târziu, la Belgrad, negustorii de porci sârbi plăteau la negru 80 de dinari. Dar militarii noștri nu trebuiau să meargă așa departe. Ei puteau merge jos în Bor, ori veneau sus militari din Bor în vizită, dar puteau derula schimbul și folosind transporturile de alimente cu camioanele. La Bor, cursul pengheului s-a stabilit la circa 40 de dinari.

Ortacii noștri mai temători încă nu îndrăzneau să-și scoată la vânzare obiectele mai valoroase. Se temeau ca nu cumva într-o bună zi să fie scoase bilețelele pe care s-au notat inventarele noastre și că vor fi întrebați de ele. Da de unde! – râdeau cunoscătorii. – Așa ceva n-o să se întâmple. N-or fi nebuni să-și oprească propria afacere.

Așadar aveam deja unele completări! Un pic de ceapă, cu sare, ardei ori roșii cu pâine, aveam deja gustare de ora 10 și gustare de după-amiază.

Peste câteva zile s-au petrecut lucruri miraculoase. Am observat că unii își ungeau pe pâine unt sau margarină, alții untură... din cutii de conserve din depozitele armatei. În scurt timp au devenit cunoscute sursele de aprovizionare. Câțiva ortaci se „aveau bine” cu subofițerul de la Oficiul Economic, care gestiona magazia de alimente. S-au conturat prețurile. O cutie de conservă de untură de 85 de grame – 2.000 de dinari, 1 kg de margarină – 2.000 de dinari, și așa mai departe. Pentru un ceas de mână mai acătării gardienii plăteau 8-10.000 de dinari. Pentru un pengheu dădeau și 22-25 de dinari.

Încetul cu încetul, toată lumea a început să cumpere. S-au format gospodării. De obicei se asociau doi la mâncare, puneau împreună ceea ce aveau și cumpărau împreună, consumau împreună.

Agitația primelor zile s-a atenuat treptat, ne gândeam deja ce vom face când ni se vor termina lucrurile și nu vom mai avea ce vinde. Completare de acasă nu era. Pachete nu puteam primi, nici nu puteam scrie. Cu toate acestea cheltuiam. Eram înfometați, nu ne prea puteam gândi.

Țărani aduceau și magiun. De prune, fără zahăr, subțiat cu apă. Kilogramul la 300 de dinari. Aduceau cu gălețile, iar noi ne repezeam și îl înșfăcam unul de la altul. Înfulcam magiunul dulce cu gust ciudat, cu tot cu muștele moarte captive în el. Apoi vânzătorii sârbi au ajuns și la locurile noastre de muncă. La început în secret, ca să nu fie văzuți de nemți, dar mai târziu târgul a început să se desfășoare afară cu organizarea nemților. Nici nemții nu rămâneau în pagubă, vânzătorii nu-i uitau. Aici aduceau deja și multe lucruri noi: gogoși coapte în ulei, la 20-30 de dinari bucata, clătite negricioase și râncede pentru 20 de dinari, pâine albă, pâine cu porumb, pere, mere, tot felul de bunătăți, iar noi cheltuiam, ne consumam ceasurile, banii, portmoneele din piele, pieptenii, bricegele. Vânzătorii înșiși au început să ne cumpere valorile, interesându-i în special cămășile și indispensabilii.

Aveam emoțiile, distracțiile noastre zilnice. Ce-or aduce astăzi vânzătorii? Ce și la ce preț se poate vinde astăzi ceva...? Serile noastre triste erau îmblânzite de viața agitată și colorată de peste zi, plantoanele întâmpinau cu resemnare palmele și picioarele în burtă. Ne obișnuiserăm deja că vreo ieșire în afara barăcii, în preajma spălătorului, în preajma bucătăriei, se lăsa cu palme, pentru fiecare cum îi era norocul, dacă se nimerea în calea majurului și în funcție de toanele acestuia.

În tabără se întâmplau zilnic furturi. Ziua, în timp ce eram la lucru, făptași necunoscuți ne prădau rucsacurile și culcușurile. Reclamație nu puteam face. Cine îndrăznește să iasă la raport pentru a face reclamație, primea el însuși o pedeapsă de atârnare de o oră sau două. Locotenentul asculta plângerea, sărmanul păgubaș aștepta rezolvarea favorabilă, despăgubirea, și o primea: atârnare. Fără nicio motivare.

A trebuit să ne supraveghem reciproc mai atenți.

Într-o seară, plantonul la rând, Jenő Weisz, a anunțat baraca înainte de stingere cum că din rucsacul unui ortac a dispărut un kilogram de caramele. – Este insuportabil, – a spus el – că zi de zi dispar lucruri, că un ortac îl fură pe celălalt. Aici, fiind teritoriul de operații de război, furtul se pedepsește cu moartea. Nu există pardon!

– Așa e! Așa e! – a aprobat baraca, mai ales o voce metalică, acoperindu-i pe ceilalți. Vocea asta o cunoșteam deja cu toții. Era a unui ortac din Budapesta, cărăuș, nea Sáni, Sándor Wachsberger. Obişnuia să glăsuiască serile, după stingere, când totul se liniștea. Întotdeauna avea ceva de povestit. Era un om scund, îndesat, cu fața arsă de soarele, vântul și furtunile anilor. Își trăise viața în aer liber, pe capră, în spatele cailor. Era un omuleț cu gâtul gros, predispus la apoplexie, cu mușchi imenși, cu o voce metalică. El era cărcotașul barăcii. Îi contrazicea pe toți, se lega de toți, cu tot dinadinsul voia să se bată, dacă cumva s-ar fi găsit vreunul dintre noi, oricine, care ar fi avut chef de un asemenea duel nobil.

Și acum acest omuleț striga cel mai tare. – Trebuie demascat hoțul! Trebuie predat! Pentru că, ortacilor, e o nemernicie ca cineva aici, în această mizerie, unde fiecare obiect înseamnă o comoară pentru noi, cu fiecare obiect ne-am putea salva viața...

Cu mare dificultate, plantonul a reușit să oprească potopul de cuvinte. Apoi a putut continua.

– Băieți! Îi dăm hoțului ultima ocazie să conștientizeze gravitatea faptei sale, ce înseamnă aici pentru un ortac un kilogram de caramele pe care le-a adus încă de acasă, pe care le-a păzit și ascuns, din care n-a mâncat, și-a luat de la gură, ca să le păstreze pentru vremurile cele mai grele, când nu va mai avea la ce să apeleze. Zic asta independent de valoare, căci într-o zi dispare una, în altă zi alta. Dăm o ultimă ocazie hoțului! Acum sting lumina. Până număr la zece, hoțul să arunce pachetul jos. Eu garantez că nu va avea de suferit, nu cercetăm cine a fost, considerăm chestiunea încheiată...

– Eventual respectivul să arunce atașat încă ceva drept despăgubire – a intervenit o voce.

– Să zicem o pereche de izmene murdare... – a remarcat altul.

Cărăușul scos din pepeni a sărit jos din pat. L-a apucat de gâtlee pe cel care a intervenit ultimul. Asta e glumă pentru tine? – a scrâșnit și i-a tras o palmă. – Tu mai faci glume pe seama unor lucruri atât de triste...?!

S-a iscat o îmbulzeală generală. Au eliberat victima din ghearele cărăușului. Atmosfera a devenit amenințătoare. Zbierete, amenințări din toate părțile. Cărăușul a găsit de cuviință să se cațere înapoi în patul lui. Unii l-au aprobat însufleții, alții erau împotriva lui. Haos, îmbulzeală, pumni amenințători în aer. Plantonul abia a putut să calmeze mulțimea agitată. A curmat definitiv totul stingând lumina. Într-o secundă s-a făcut liniște mormântală.

– Unu, doi, trei... – a început să numere planctonul.

A ajuns la șapte, când am auzit o bufnitură surdă. A fost aruncat jos pachetul. Planctonul a aprins lumina: pe pământ zăcea kilogramul de caramelle.

Mulți dintre noi erau bolnavi. Răniți, cardiaci, ulceroși, șchiopi de la sciatică. Chiar și ologii de mâini și alți suferinzi ieșeau la muncă. Zilnic se putea prezenta cel bolnăvicios la cabinetul medical. Consultațiile erau asigurate de cei doi medici evrei, care făceau tot ce le stătea în putință. Atâta timp cât au avut medicamentele și pansamentele confiscate de la noi, s-au străduit să rezolve plângerile, dar scutire de la muncă nu ne puteau da, doar celor care aveau febră de cel puțin 38,1. Aceia puteau rămâne în tabără, nu în pat, trebuind să efectueze și ei munci de interior, casnice. Să facă curățenie, să frece pe jos, să spele, să care apă, să taie lemne și altele asemenea. Doar cu febră de 40 era permis să se stea în pat. Acestea erau indicațiile primite de la medicul militar, cu grad de sublocotenent. Sediul lui era jos în Bor, dar niciodată nu se știa când vine sus să facă verificări. Și dacă cu asemenea ocazii găsea pe cineva în tabără cu febră sub cea prescrisă pentru asta, ordona atârănarea celor doi medici evrei. Ortacii noștri medici erau bineînțeleș obligați să respecte aceste prescripții. Degeaba veneau la ei băieții cu răni purulente, cu ulceratii, crize de fiere și alte boli nefebriale, nu puteau primi scutire de la muncă. Afară la locurile lor de muncă trebuiau să lucreze la fel ca ceilalți. Totdiștii ziceau că din punctul lor de vedere, cine era bolnav, să rămână în tabără. Pentru asta era cabinetul medical. Dacă medicul îl lăsa afară la muncă, însemna că era apt de muncă. Pe acești nenorociți îi acopeream la lucru pe cât posibil. Dacă se putea, îi ascundeam. Stăteam înaintea lor când se așezau. Doar atunci se sculau în picioare când era „Ödön”. În asemenea cazuri, opiniile conducătorilor albi erau împărțite. Erau unii care ajutau la camuflare, cei mai fricoși însă nu o tolerau.

Tabăra avea un favorit, pe Lacika, micul Lacika, László Kauffer. Avea 18 ani, era un copil slab, vizibil nedezvoltat. Era evident că tânjea după maică-sa sărmanul băiat. Nu putea munci. Se străduia, voia bietul copil, dar aproape că nu putea ridica nici măcar lopata goală. Scăpa roaba din mâini, umerii fragili i se surpau sub greutatea scândurilor. Norocul acestui copil nenorocit a fost că mișcările sale neîndemânate au fost observate de Ödön cel Mare. S-a apropiat de el și l-a îndrumat binevoitor. Îi arăta cum e mai ușor, cum e mai la îndemână o mișcare, îl încuraja, îl stimula. Micul Lacika a devenit favoritul taberei, dezmiertatul ei. Am făcut un sport din ocrotirea lui. După Ödön cel Mare, au preluat acest comportament și totdiștii, apoi alții și toți ortacii. Râdeau binevoitori de stângăcia lui, îi treceau cu vederea toate greșelile, nu se aștepta nimeni la realizări deosebite din partea lui, toată lumea avea câte un cuvânt bun să-i adreseze: Ei, Lacika! Nu merge? Lasă, nu-i nimic, fă cum știi tu. Avea parte în mod oficial de îngăduință generală. Dacă era răcoare, îl îmbrăcau. Dacă ploua, îi puneau pelerina. El era alesul.

Din nou duminică. Zi nelucrătoare? La fel ca ultima oară. Pălmui și loviri cu piciorul, scormonitul ierbii ore întregi până la amiază, procedurile, încolonările și, bineînțeleș, raportul duminical! De data asta au atârnat doar 67 de oameni. Dar a trecut și asta, s-a făcut din nou luni, binecuvântata dimineață de luni, a pornit iarăși munca obișnuită. Vânzătorii veneau sistematic în fiecare zi, aducând delicatese. Cumpăram și vindeam regulat. Mâncarea oficială era și mai slabă decât înainte, nu mai puneau în ea nici puțina untură sau margarină de până atunci. Le puneau

în circulație mai ales sub formă de conserve, pentru neprețuiții noștri bani, în schimbul valorilor noastre de neînlocuit.

Gardienii unguri nu ieșeau la locurile de muncă. Acestea erau teritoriile suverane ale totdiștilor. Nici comandantul german al taberei nu se amesteca în muncă. Cel mai mare supraveghetor al lucrului era Ödön cel Mare, cel cu chip de bulldog, care mergea zilnic în circuitul său de verificare. Totdeauna găsea să reproșeze ceva, totdeauna era în stare să dea indicații, dar nu crea perturbări mai serioase. Aveam grijă să nu găsească pe nimeni stând jos, și cu asta în esență relația cu el era rezolvată.

Câteodată venea în vizită comandantul german al taberei, Lagerführer-ul. Stătea cordial de vorbă cu noi. În pauza de prânz, băieții se adunau în jurul lui, îi ascultau povestirile despre călătoriile în străinătate, despre colecțiile sale de artă, despre cum reușise el cu un an înainte să deparaziteze de păduchi tabăra în doar două săptămâni. Pe atunci locuiau în ea italienii, fusese greu, italienii nicicum nu se supuneau dispozițiilor de deparazitare, dar apoi câteva palme bine direcționate și utilizarea mai energică a nuielui ajutase totuși. Garanta că și astăzi tabăra va fi deparazitată de păduchi în două săptămâni. Apoi a făcut cunoscută în detaliu metoda sa de deparazitare. A înșirat cu o autentică precizie seacă, germană, splendidele sale cugetări despre sistemul său. Era un neamț sec și temeinic, înalt, cu o frizură prusacă tunsă scurt. Doar în vârful capului avea păr, de jur-împrejur era tuns la zero. Băieții îl aprobau în răstimpuri, îl întrerupeau și îl ascultau cu atenție. Cu altă ocazie a vorbit de iarna trecută, aspră, despre cum îi ducea el pe brațe în barăci pe italienii aproape înghețați. – Aici iarna e foarte geroasă – zicea, – de altfel vom constata și noi. În orice caz, să avem grijă de hainele noastre mai călduroase, pentru că aici, între munți, să dai la lopată zăpada și să dormi în încăperi neîncălzite, îți solicită temeinic organismul. Încălzirea barăcilor nu este posibilă, nu sunt hornuri, dar speră că iarna asta va fi poate mai blândă...

Expunerea despre perspectivele de iarnă nu a fost pe placul băieților. Nici nu voiam să ne gândim că va trebui să petrecem iarna aici. Desigur, nu am făcut nicio obiecție, nu puteam face politică cu el, să vorbim despre starea nemților la iarnă..., dar independent de asta, Lagerführer-ul s-a dovedit a ne fi prieten. Chiar dacă era un om apatic și sec, totuși ne simțeam atrași de el, era singurul care ni se adresa pe un ton omenesc, cu care se putea discuta în mod civilizată. Simțeam ca și cum s-ar fi ivit aici, între acești munți fără Dumnezeu, printre noi, cei expulzați din comunitatea umană, cineva căruia îi pasă de noi, la cine puteam eventual apela pentru protecție la nevoie.

Băieții au devenit tot mai vioi și mai îndrăzneți în jurul lui. Cu cât își repeta mai des vizitele, cu atât atmosfera se încălzea mai mult. Se găseau deja câțiva care se lansau în dispute vii cu el pe câte o temă, puneau întrebări, aveau replici. Lagerführer-ul era întotdeauna disponibil și ne trata ca pe niște parteneri de dezbateri de același nivel. Cu ocazia unei astfel de vizite, cineva dintre noi a început să spună ceva. Încă nu înțelegeam ce vrea, ce anume întreabă, deocamdată spunea ceva de genul „Vă rog, domnule comandant de tabără, aici sunt unii, ar fi unii, care...”, dar bănuiam deja cu toții, simțeam, că acum se pune pe tapet un lucru care ne apasă inimile tuturor, ceva, o întrebare pe care voiam încă de la prima discuție să i-o punem, ceva de care noi înșine

ne temeam, anume de răspunsul la ea, dar acum acel ceva s-a pârguit, acum nu se mai putea amâna...

– Ich bitte, Herr Lagerführer², – a continuat respectivul – aş dori să vă întreb pe dumneavoastră, adică nu chiar eu, ci de fapt mai mulți dintre noi... din partea mea nu văd ca acceptabilă nici întrebarea în sine, dar aici unii răspândesc, au răspândit vestea, că germanii pe evrei, adică nu pe evreii civili îi înțeleg, ci pe noi, de exemplu, cei care lucrăm pentru germani, deci că germanii, de cum terminăm munca aici... vom fi executați...

Tăcere glacială. Nervii ne erau încordați la maximum. Așteptam marele, hotărâtorul de soartă răspuns, după săptămâni, pentru prima oară, din gura cuiva care poate fi considerat competent...

– Vă rog – a răspuns Lagerführer-ul fără ezitare, – gândiți-vă că germanii sunt oameni realiști. Nu au interes ca pe cel care încă este apt de muncă, folositor, să-l omoare.

Pe băieți i-a cuprins o deprimare de nedescris. Aici nici cei mai încrezători nu mai puteau explica, nu mai puteau răstălmăci sensul cuvintelor, nu se mai puteau certa pe accente și topica cuvintelor. Răspunsul Lagerführer-ului era limpede și fără echivoc.

Seara deja știa toată tabăra despre discuție și despre răspunsul fatal. Au apărut din nou planurile de evadare. Măcelarul și luptătorul se sfătuiau deja cu mai multă hotărâre, nu mai făceau agitație zgomotoși. Discutau într-un cerc de zece-doisprezece oameni, retrași în baracă în jurul unui culcuș, în șoaptă, cu voci agitate, dar înnăbușite.

La locurile de muncă au apărut tăietori de lemne sârbi. Erau la muncă obligatorie, convocați de nemți în tabără. O parte locuiau în tabără, în barăci separate, o parte în colibe construite în jurul taberei. Primeau hrană, ceva mai bună decât evreii, primeau însă și salariu. Un salariu serios, acceptabil. Solda noastră era de 70 de dinari pe 10 zile. Prețul a trei țigări și jumătate. Ar fi trebuit să primim și așa-zisul cost al uzării hainelor. Făcea cam 40 de dinari, asta însă nu a ajuns niciodată în mâinile noastre. Cu tăietorii de lemne sârbi nu puteam vorbi prea multe, ne făceam semne, ne zâmbeam. Comportamentul lor era mai degrabă reținut, dar le prindeam câte o privire, gesturi, în taină, când credeau că nu suntem atenți la ei. Așa simțeam că ne privesc niște prieteni buni, care din motive necunoscute nu vorbesc, nu pot vorbi...

Cu instrumente, busolă și rigle gradate, a apărut printre noi un inginer sârb. Om tânăr, i se putea citi inteligența pe față. Muncea voios, știa nemțește și glumea cu plăcere cu noi. Dacă se ajungea cu discuția la politică, la situația frontului, se eschiva să răspundă. Abătea discuția în altă direcție prin câte o remarcă veselă. Era totdeauna vesel, totdeauna zâmbea. Își făcea treaba cu ambiție. El rezolva pe tot terenul lucrările de topografie. Era plătit de nemți, era în solda lor, în slujba lor – un bărbat sârb! Tânăr, om cu vitalitate! – Ce-i asta? Cum e posibil? La prima întâlnire cu un sârb, când știam că sârbii sunt vestiți în toată lumea pentru patriotismul lor, să avem o asemenea surpriză? Ce dezamăgire! Zâmbește, este în raporturi de prietenie cu nemții și îi slujește. Iar din partea nemților nici cel mai mic indiciu nu trădează că l-ar păzi să nu evadeze. Nu, asta nu e la muncă forțată, asta nu e sclav, nu e prizonier. Era de neînțeles. Doi ortaci ingineri au fost repartizați pe lângă el, aceștia îl însoțeau, îl ajutau, iar de-i întrebam dacă nu s-au apropiat

² Vă rog, domnule comandant de tabără (lb. germ., n. tr.).

de el într-atâta, încât să poată risca să-i pună și întrebări cu caracter mai confidențial, răspunsurile lor erau doar negative. Dar acești ortaci ingineri erau băieți ciudați, rezervați, închiși. Răspundeau scurt, erau de-a dreptul neprietenoși, de parcă voiau să ne facă să simțim situația lor de excepție.

Un nou furt în baracă! De data asta, unuia din ortaci i-a dispărut un borcan de magiun adus de acasă. Dezbăteam agitați cazul. Viitorul își proiecta înfricoșător umbra: dacă merge tot așa, dacă hoții văd că pot să-și facă de cap fără a fi pedepsiți, nimeni nu va rămâne nepăgubit.

– Poate să stingem lumina, iar hoțul să arunce jos borcanul cu magiun! – a strigat o voce glumeată, cu oarecare ironie. Era cărăușul. Cărăușul cu vocea metalică, acoperind cu strigătul său tot vacarmul și adăugând râsete copioase. În orice caz, atât am putut stabili despre el că memoria îi era slabă. În urmă cu câteva zile, chiar el îl palmuise pe unul din ortacii noștri, pentru că îndrăznise să glumească referitor la propunerea de aruncare pe jos.

Am pus capăt furturilor făcând rost de o cheie, iar dimineața, la ieșirea la muncă, încuiam ușa barăcii. Nimeni nu putea intra acolo până seara.

În tabără s-a dezvoltat un vioi serviciu de știri. Afară la muncă auzeam mereu una-alta de la comercianții sârbi. Știri de la radio, neverificabile, de pe front. Seara, la întoarcere, ne asaltau băieții din interior: ce vești mai sunt? Le spuneam ce auziserăm și îi întrebam la rândul nostru, ce vești au ei? Și ei știau câte ceva. Veneau și plecau gardieni între tabără și Bor, circulau știri din ziare, – bineînțeles, toți le auzeau, dar nu le citiseră: „au spus”, „oameni de cuvânt vorbesc”, „știm din surse de încredere”. Și circulau veștile, cum că Aliții au ocupat deja Parisul, că turcii au trecut granița bulgară, că în Albania au debarcat englezii, că majurul va pleca peste trei săptămâni, pentru că i s-a terminat durata de serviciu, că de fapt fusese pedepsit cu detașarea la Bor. Pentru ce vină, nimeni nu știa. Că de a doua zi se va îmbunătăți hrana, că Lagerführer-ul este mutat la altă tabără și că ăsta e un semn bun, ăsta e semn de agitație, că noaptea trecută gardienii s-au îmbătat așa de tare, încât s-au încăierat cu baionetele, că la sfârșit de octombrie, dacă aici se încheie lucrul, ne duc în Bácska la lucrări de fortificații, că cine sparge un geam va trebui să fie atârnat, pentru că sticlă nu se poate aduce, iar iarna aici între munți nu este prea plăcută...

Sumedenie de vești, zi de zi, oră de oră, plăcute și neplăcute, contradictorii și fantasmagorice, iar noi, oameni căliți, ne străduiam să le lăsăm să ne intre pe o ureche și să ne iasă pe cealaltă. Și totuși, ascultam tot și ne înghesuim, ne îngrămădeam, ca să putem fi primii care aud veștile proaspete, și ne străduiam să ne convingem unii pe alții că și ăsta e doar un zvon alarmist, și ăla la fel, dar în schimb ce se spune despre... pare de-a dreptul verosimil... O palmă sau două prin curte nu mai conta. Nu mai năvăleam în barăci, nu mai fugeam, știam deja să ne poziționăm cu grijă, priveam calmi împrejur, știam când puteam conta pe apropierea puhoiului de palme, când este totuși potrivit să fugi.

– Medic! Medic! – a răsunat într-o zi afară la muncă. De data asta s-o fi întâmplat un necaz mare. Cu o grabă ce anunța o nenorocire, a răsunat din nou: medic! medic! Imediat, repede!

Medicii s-au năpustit. Se produsese un accident groaznic. Un vagonet din cele de sus deraiase, plin cu pământ, se prăbușise peste cei aflați jos, îngropându-i sub el. Unui ortac de-al nostru, un băiat zdravăn de optsprezece ani, îi spărsese capul, pe gât avea o rană lungă... L-au adunat în stare de inconștiență. Medicii i-au acordat primul ajutor și l-au dus în tabără. A sosit o mașină de

transportat răniți și l-au dus jos în Bor, la spital. În spital, operațiile le făcea un ortac medic evreu, fost asistent la facultatea de medicină, am auzit seara de la cei din interior, chirurg excepțional, cu renume și la Budapesta... Credeam în el. Voiam să credem în el. Celorlaltă, din fericire, nu li se întâmplase ceva grav. Cauza accidentului era surparea liniei de vagoneti în pământul moale și înclinarea sa. A doua zi noi am vrut să o reparăm, dar todistul care era conducătorul acestei grupe, a considerat că e inutil. – Aveți mai multă grijă! – a spus. Todtiștii în general aveau un comportament nepăsător la accidente.

Veró și „Robi bouarul”, băieții care la amiază însoțeau carul cu boi cu prânzul, au adus o veste rea: a sosit vopsea galbenă de la Bor! Un butoi plin! Optimiștii susțineau că s-a adus pentru vopsirea barăcilor, dar mare parte dintre băieți știa că ne-a ajuns și pe noi soarta celor din Bor, ideea domnului locotenent-colonel, cum că trebuie vopsite hainele. S-au pornit planuri, discuții agitate. Ce trebuie vopsit de fapt? Gardienii vor prescrie ceva ori noi vom putea alege liber? Care articol vestimentar să-l vopsim? – Eu îmi vopsesc doar pelerina – a spus unul, – eu doar vestonul –a spus celălalt. Părerile erau împărțite. Erau unii după al căror punct de vedere trebuiau lăsate neapărat haine fără steaua vopsită, deoarece dacă se ajunge la evadare... – Prostii! – le-o retezau mai mulți, – tocmai la evadare e importantă steaua. Bilet de trecere! Alibi! – Depinde – polemizau unii, – din fața cui trebuie să fugi. Dacă din fața nemților, atunci e clar că nu se poate cu steaua. Dar dacă ajungem în mâinile sârbilor, ori ale Aliaților, atunci de ce să nu purtăm steaua?

Seara am aflat răspunsurile exacte la toate. S-a dat ordinul pentru vopsire. În termen de patruzeci și opt de ore, fiecare trebuia să-și vopsească haina cu care ieșea la muncă. Prezența în afara taberei fără purtarea stelei vopsite era interzisă, haina cu steaua trebuia purtată în permanență. Vopsirea trebuia făcută cu un șablon, fiecare era obligat să o facă el însuși.

S-a pornit busculada pentru șabloane, pentru cânila cu vopsea. Nu s-au dat pensule. S-au găsit descurcări care au improvisat unelte de vopsire din periute de dinți, din pensule de ras, din cârpe, și îi taxau cu câte 20 de dinari pe cei nerăbdători care se temeau să nu întârzie, ca să le aplice steaua pe haină. Erau mulți care nu se grăbeau. Care aveau timp și a doua zi.

Vopseaua se usca rapid pe haine. De dat jos, de răzuit era imposibil. Nici cu benzină nu se putea face să dispară. – Tabăra a devenit pestriță. – Cum arăt? – Nu e prea palidă? – E foarte urâtă? – Și erau deja unii care râdeau de ea, erau unii care ziceau: „Ne obișnuim și cu asta, orice minune ține trei zile!”

Dimineața la locul de muncă s-a răspândit vestea: măcelarul, luptătorul și încă șapte băieți, printre care Simonovits pantofarul, cei doi băieți Klein, micul Vilcsi evadează astăzi! – O fi adevărat?! – Nenorociții! Păi totuși? Încotro vor să fugă? Aleargă spre pieire. Chiar dacă reușesc și nu sunt prinși, se expun la cele mai groaznice suferințe, neajunsuri. Ar putea pribegi săptămâni la rând prin munți până dau de o ființă omenească, dar și atunci, oare cine va fi aceea?

Cei nouă băieți erau într-adevăr gata de evadare. Au venit la muncă cu desagi burdușiți cu pâine, cu haine de primă necesitate, cu conserve. Pe ei încă nu era steaua. Era ultima ocazie, nu se mai putea amâna. Erau dotați cu cuțite, topoare și șepci civile.

Grupele lucrau aparent cu indiferență, munca de zi cu zi se desfășura netulburată. Doar cei implicați știau ce se pregătește. La amiază, când se va aduce prânzul și ne vom încolona pe drum

lângă carul cu boi, cei nouă băieți vor porni... Cei nouă băieți au trecut neobservați pe la grupurile de lucru în care erau ortaci mai de încredere. Își luau rămas bun. – Păi totuși? Plecați? Ați înnebunit?! – Să plece, au dreptate, dacă toți ar gândi așa ca tine...! Pe cei nouă băieți nu se vedea agitația. Erau flăcăi antrenați, curajoși, hotărâți, duri, zâmbeau și încă ei ne consolau pe noi: nu e cazul de întristare, chiar dacă vor fi prinși, nu se vor preda vii. Și chemau să vină cine vrea, să li se alăture, până nu e prea târziu.

– E ridicol chiar și a vorbi de capturare – se auzea printre noi. – Ei pornesc la amiază, pe timpul pauzei de masă nimeni nu îi va căuta. La ora unu, când se va relua lucrul, băieții vor raporta la totdiști că au dispărut nouă oameni. Până totdiștii vor acționa, va trece încă cel puțin o oră. Deci vor avea un avantaj de cel puțin două ore. Să recuperezi atâta... trebuie să fie grozav acela care poate să-i ajungă din urmă.

Și noi ne străduiam să ne învingem nervozitatea, să nu se observe ceva. Mimam munca, dezbatem chestiunea, o examinam pe toate părțile și deja erau în formare grupuri care în zilele imediat următoare să-i urmeze pe cei nouă ortaci.

Amiaza. S-a ivit carul cu boi cu prânzul și am pornit încet cu gamelele în sus către drum. – Nu trebuie să ne temem pentru ei, – auzeam șoptindu-se – știu ei ce fac. Comercianții sârbi le-au indicat direcția. La partizani... Ne uitam pe furis înapoi, îi priveam pe cei nouă băieți și îi urmăream pe totdiști, dacă observă ceva. Nici nu le trecea prin minte să fie bănuitori. Și ei erau ocupați cu prânzul lor. Magazia unde obișnuiau să mănânce era departe de tot, fiind despărțită prin curbe sinuoase de locul evadării. Cei porniți să evadeze și-au așezat încet uneltele jos și au pornit unul câte unul spre vale. La cincizeci-șaizeci de pași era deja pădurea. Primul a și ajuns la ea, a dispărut în desiș. Apoi al doilea și pe rând ceilalți. Și cel de-al nouălea. Au reușit. Până acum au reușit.

Doar puțini știau de evadare. Majoritatea ortacilor nici nu o bănuiau. Cei care știau nu au spus niciun cuvânt. Urmăreau agitați trecerea timpului. În sfârșit a răsunat strigătul: „Auf!” Ora unu!

Trupa se aduna încet. Trăgeau de timp, mai mergeau după apă, mai spălau gamelele, făceau una-alta. Grupele care lucrau în apropierea evadaților au reluat lucrul cu mai bine de un sfert de oră întârziere. Locul celor nouă băieți a rămas gol. Nu se putea tăcea mai departe, trebuia raportat! Altminteri puteam fi bănuți. Mai așteptam. Supraveghetorul cu brasardă albă încă nu observase. Până atunci mai aveam vreme. Dar deja se apropia. Niciunul din noi nu a avut puterea sufletească să-l întâmpine și să-i raporteze. A sosit cel cu brasardă albă. Nu a observat imediat lipsa. Și asta era un avantaj de câteva minute. Poate însemna viața acelor. Munceam cu sârg, cu avânt, ne-am adâncit în muncă și nicidecum nu am vrut să auzim când a răsunat întrebarea: „Păi ăștia unde sunt?”. Ne-am uitat încolo, lăsând o clipă lopata, apoi fără a răspunde, ne-am continuat monoton munca. – Ce s-a întâmplat cu ăștia?! Poate încă mai prânzesc domniile lor?! – Și s-a uitat înapoi, sus la drum, jos către vale... către vale... apoi a pornit, a examinat tufele, și din stânga, și din dreapta. – Nu i-ați văzut pe ăștia? Știe cineva... – Nu i-am văzut – a fost răspunsul simplu și de ici, și de colo, nehotărât.

Era deja unu și jumătate când albul a raportat chestiunea totdistului, lui Filipp. Acesta nu voia să-și creadă urechilor. A cutreierat toate locurile unde oamenii obișnuiau să-și mănânce prânzul.

– Poate s-au culcat undeva după prânz și au adormit... Până totdistul s-a hotărât să raporteze chestiunea, s-a făcut ora două. Două ore întregi de avantaj! Trupa a fost cuprinsă de o nervozitate fericită. Acum deja îndrăzneam să comunicăm precaut câte unui ortac care nu știa: se pare că au evadat...

Todtistul s-a dus în tabără cu pași repezi. Un sfert de oră dus, un sfert de oră întors. Era aproape trei fără un sfert când s-a reîntors împreună cu trei militari unguri înarmați: caporalul Frey și doi soldați. Cu baioneta pusă și cu grenade de mână. S-au oprit departe de noi și discutau aprins cu todistul. Se uitau în toate direcțiile, se sfătuiau, încotro au luat-o evadații. Todtistul a arătat în jos către vale... Ne-a înghețat sângele în vine. Apoi a arătat în sus către munți. Am răsuflat ușurați. Apoi au discutat mai departe. Au dat mâna într-un sfârșit cu todistul, acela a pornit către noi, iar cei trei militari au pornit... cerule! În jos către vale, – cu pași siguri, hotărâți, râzând. Din mers, i-au strigat înapoi todistului: „Fii sigur, kamerad, pe ăia nouă nu îi aducem vii înapoi!” Și cei trei militari au dispărut în pădure, exact, cu riguroasă exactitate în același loc ca și cei nouă băieți.

– Ce-i asta? Trădare? Nu putea fi trădare. Nu puteau s-o ia în altă direcție. E logic! Nu puteau să meargă în sus, la deal, deoarece atunci trebuiau să traverseze drumul, unde se distribuia prânzul, asta n-o puteau face neobservați. Nu puteau s-o ia în sus pe munte, căci până se cățarau, chiar și un orb îi putea observa. E la mintea cocoșului concluzia că doar în jos puteau s-o ia, către vale! Trădare?! Ridicol! Cine dracu' i-ar fi trădat?

– Dar e totuna. Au trei ore întregi avantaj. Să sperăm că au atâta minte să se folosească de asta. Doar nu s-or culca să doarmă în pădure!

Munca s-a oprit. Cazul era dezbătut peste tot. Și printre todisti. Todtistul nostru era disperat că tocmai în grupa lui trebuia să se întâmple una ca asta! Alerga în stânga și-n dreapta. Că tocmai dintre oamenii lui...! Doar o duceau așa de bine, se purta cu ei ca un tată. Apoi s-a înfuriat și a ridicat pumnul: „O să-i împuștel!”

La ora șase ne-am întors în tabără. Majurul a mânat mulțimea în barăci spumegând de furie. Eram pregătiți pentru ce e mai rău. Majurul cu locotenentul, cu sublocotenentul, se sfătuiau, gesticulau agitați. Ceilalți membri ai gărzii, ca un mușuroi de furnici zgândărit, alergau de colo-colo, primeau ordine, duceau ordine. Noi trăgeam cu urechea încordați. În mod sigur au anunțat și Borul, or fi pornit și nemții, s-o fi pornit urmărirea.

Adunarea! – a venit știrea. – Adunarea!

Ne-am îmbulzit afară în curte. În câteva clipe cei șase sute patruzeci și unu de oameni s-au adunat laolaltă, nemișcați, fără glas. Să fi stat nu mai mult de 3-4 minute, când la intrarea în tabără, la poartă s-a iscat o vânzoleală vioaie în grupul gardienilor și al todistilor. Agitația a crescut, a tot crescut, strigăte, gesticulări înspre noi.

– Rupeți rândurile! Toată lumea în barăci!

I-au prins pe cei nouă băieți. Îi aduceau ferecați. Caporalul cu doi militari.

Nu ne venea să credem. – E doar un zvon! Un zvon! – Da de unde! Știrile veneau din minut în minut. – I-au prins, acum a spus unul din totdiști, el a văzut că i-au adus! Au văzut și bucătarii! I-au dus jos în arest. În beciul de cartofi.

– Vii?

– Vii, sigur!

– Slavă Domnului!

– Incredibil, de neconceput. Cum e posibil? Aici a fost trădare, aici doar trădare putea fi.

– Și cuțitele și toporiștile?! Nouă oameni! Militarii erau doar trei!

Mai târziu, după câteva zile, am auzit de la un gardian cum se petrecuse totul. Pădurea, pădurea cea deasă, în care intraseră băieții, nu era deasă. Doar părea a fi așa. Într-un sfert de oră ajunseseră la cealaltă margine. Și se pomeniseră într-o imensă poiană. Nu îndrăzniseră să meargă mai departe ziua. Se culcaseră la marginea pădurii, vrând să aștepte noaptea. Nouă oameni grămadă la un loc e foarte mult în asemenea situație. Frunzișul foșnește la orice mișcare, crengile trosnesc, pădurea, liniștita pădure reflectă multiplicat fiecare sunet... Cei trei militari trăseseră de departe. Cei nouă băieți se predaseră.

– Nebuni! – Da' de unde nebuni! Nenorociți. – Eu le-am spus, mi-am scuipat plămâni spunându-le să nu facă o dobitocie! Nu era glumă! Nu era eroism! Își riscau viața! Și eu le-am spus asta... – Am știut imediat că din asta iese un necaz... Acum toată lumea știuse totul dinainte! Acum fiecare era înțelept și atoateștiutor! Ulterior! – Și ce-o să fie cu noi? – Puteți să vă imaginați ce va fi acum cu noi? – De ce cu noi? Ce porcărie e asta, să te temi pentru tine, când nouă ortaci de-ai tăi ajung în fața curții marțiale?! – Îi vor executa! – Nu e sigur... Cum poți să spui că nu e sigur?! N-au citit de destule ori că evadarea se pedepsește cu moartea?! – Îi vor spânzura! – Poate îi împușcă... – Nu e sigur. – La patru ore după evadare i-au și prins. – Poate vor găsi ceva explicații... – Dobitocule! Ce se poate explica? Evreu deștept ce ești! Explicații...!

Iar disputele nu mai încetau.

La cină am auzit discuția dintre doi cu banderole albe:

– Printre ei au fost doar doi albi.

– Nu mai spune?! Ceilalți erau toți galbeni? Păi e normal...

De atunci încolo, baraca albă s-a izolat de noi și mai mult.

În baraca albă era deja un crucifix. Unul uriaș, din lemn.

Duminicile se țineau ceremonii religioase creștine în baraca albă. Dar erau și în timpul săptămânii. Rugăciune de dimineață și rugăciune de seară. Îngenuncheau și își făceau cruce cei alde Grün, Schwarcz, Steiner și János I., János Izidor.

Pe cei nouă băieți i-au interogat toată noaptea. I-au „interogat”...

Sărmanii, nenorociții, curajoșii, eroii, dragii copii naivi!

Dimineața, încolonați pentru a merge la muncă, trebuia să trecem pe lângă beciul cu cartofi. Am auzit voci de după ușa încuiată cu lacăt. La crăpătura ușii a apărut un nas și doi ochi. Era măcelarul. Se cățăraseră din hău ca să ne vadă pe noi. – Niciun bai! – a spus râzând. Vocea dură, bărbătească nici măcar nu-i tremura. – Doar să aveți grijă, băieți, să umpleți bine vagonetii...

- Glumește.
- E mai bine decât să se descurajeze...
- El era cel mai curajos dintre ei...
- Ei, nici ceilalți nu sunt chiar sperioși...

Încă în aceeași zi i-au dus jos în Bor...

Seara a început și interogatoriul nostru. Bineînțeles, niciunul nu știam nimic. Nici dacă ne-ar fi scos limbile cu fierul înroșit, nici atunci.

Și au urmat pe rând dispozițiile.

În primul rând majurul i-a luat pe rând la palme pe cei care nu aveau steaua în regulă. Și majoritatea nu erau în regulă. În niciun caz ale celor care îi apăreau în față. Fiecare mișcare era periculoasă. Să mergi jos la bucătărie pentru cină, să treci dintr-o baracă într-alta. Steaua era ori palidă, ori nu avea contururile destul de clare, ori era mai jos, ori mai sus. Ce să mai vorbim despre cei uituci ori curajoși care îndrăzneau să se prezinte în fața lui fără haina cu steaua. Obraji înroșiți de palme și proteste: „Nu s-a dat ordin că trebuie să purtăm steaua și în incinta taberei...” Dreptate și drept de apel? Tare naiv trebuie să fi fost acela care îndrăznea doar să se gândească la așa ceva.

Dimineața la ieșire porțile aveau pază întărită. Au examinat la rând sacii de pâine. Dacă la vreunul găseau altceva în afară de gamelă, rația de pâine și tacâmuri, acela era notat pentru raport, pe duminică... Albii erau făcuți respunzători din nou. Trebuiau să cotrobăie de data asta nu doar sacii de pâine, ci și hainele de pe corp, dacă nu sunt dedesubt haine în plus, două cămăși, ori pulover, șal, ori haine fără stea. Chiar și dacă era careva care își ducea cu el aparatul de ras, acela putea să fie pregătit pentru atârănarea de duminică. Todțiștii ne escortau înarmați, șepcile civile, pălăriile trebuiau predate. Scoaterea din tabără a articolelor destinate pentru vânzare, a hainelor, la locurile de muncă, a încetat.

Iar seara am primit ordin să predăm bocancii. Asta ne-a alarmat cel mai mult. Orice încălțăminte cu talpă de piele trebuia predată. Se permitea doar purtarea încălțărilor cu talpă din lemn ori a sandalelor. Tălpile din lemn le executa atelierul de pantofărie al taberei, cu termen sfârșitul săptămânii. Cine avea papuci, sandale, pantofi de sport, îi putea păstra. Ce să facă cei cu picioare defecte, care au încălțări ortopedice cu talpă din piele și nu pot umbla în altceva? Unde să se adreseze pentru lămuriri? Să-l întrebe pe majur, să-l oprească? Picioare în burtă și atârănare asigurate.

Au ieșit primele tălpi de lemn din atelierul de pantofărie. Tălpi făcute din lemn negeluit, fără niciun fel de curea sau copci. S-a pornit producția de idei și patente. Au apărut curele de rucsacuri, catarama, copci, cuie. Au văzut lumina zilei cele mai diverse creații. Nu s-au format două perechi

asemănătoare de sandale. Au montat tălpi din lemn și pe papuci. S-a găsit și câte unul care a prins lemnul pe pantofii cu talpă de piele, tăind carâmbii înalți ai ghetelor, ca să nu se recunoască. Pentru cei care au plătit ortacilor pantofari, după câteva zile au apărut tălpi din lemn de esență tare, geluit.

Pe măsură ce ieșeau primele tălpi din lemn de la pantofărie, oamenii se înșirau în fața magaziei, unde majurul prelua bocancii. S-au dat atâtea palme, câți bocanci. Era lucru încurcat să predai bocancii în mâna majurului. Până și talpa trebuia să fie curățată și unsă. Unde se pomenea de bocanci la care să nu fie posibilă găsirea de lipsuri de curățire? Apoi a trebuit să le atașăm o tăbliță cu numele și numărul de deținut care ne fuseseră distribuite între timp.

Priveam cu compătimire la sărmanii noștri ortaci cu tălpi din lemn, noi, cei care încă umblam în bocanci, care trăgănam lucrurile. Ne temeam și de talpa din lemn, ne temeam și de palmele și atârnrile care însoțeau predarea bocancilor.

Tălpile din lemn erau rigide, nu urmăreau îndoirea tălpii piciorului și nu puteai decât să le târșâi. Doar câțiva pași și se rupeau curelele, cataramele, copcile, șnururile. Dacă nu se rupeau, tăiau în carne în locurile unde erau fixate. Nu puteau să țină pasul cu noi nici la marș, nici pe șoseaua netedă, darmită la locul de muncă?

Pe terenul bolovănos, abrupt, unde nu era loc neted nici de doi pași, pe drumurile înierbate, alunecoase, cu crengi și tufe, pe poteci, unde trebuiau cărate poveri grele, unde trebuiau împinși vagoneti grei încărcăți cu pământ, unde chiar și cu bocanci rezistenți era o artă să te menții stabil. Glezne scrântite, entorse, alunecări fără încetare, și trebuia să se lucreze neîntreput, și ne mânau, ne zoreau fără cruțare, nu era pardon, nu puteai să dai vina pe încălțările groaznice.

Până seara celor mai mulți picioarele le erau rănite, iar a doua zi rănilor erau deja cu puroi, iar la cabinetul medical, doctorii nu puteau să dea scutire. Cu picioarele bolnave, cu răni, trebuia să ieșim din nou și nu era îndurare, nu era vreun cuvânt bun în favoarea noastră, nu era cui să te plângi, cui să i te adresezi pentru ajutor.